

ALEXANDRA VON ILSEMANN

*Haar
leven en werk
in Duitsland,
haar ballingschap
in Nederland*

Auguste

DE LAATSTE KEIZERIN VAN DUITSLAND

Viktoria

ALEXANDRA VON ILSEMANN

Auguste Viktoria, de laatste keizerin van Duitsland

HAAR LEVEN EN WERK IN DUITSLAND,
HAAR BALLINGSCHAP IN NEDERLAND

Inkijkexemplaar

Oorspronkelijke uitgave: Alexandra von Ilseman, *Auguste Viktoria – die letzte Kaiserin. Die Macht hinter Kaiser Wilhelm II.* ISBN 978-3-7801-2011-3.
© GMEINER studio GmbH & Co. KG, Meßkirch, 2025

Deze vertaling is tot stand gekomen in opdracht van Stichting Huis Doorn en met financiële steun van de Stichting Vrienden van Huis Doorn en de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting.

Ontwerp omslag en binnenwerk: Margreet van de Burgt

Redactie: Ingrid D. Jacobs

Afbeelding omslag: foto van de keizerin ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum van Wilhelm II. Foto door Studio T.H. Voigt, Bad Homburg. Ullstein Medien nr. 00841891. Ingekleurd.

ISBN 978 94 6456 659 8

NUR 681 | 698

Nederlandse uitgave: © 2026 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inkijkexemplaar

Inhoud

Woord vooraf	7
Inleiding	9
1 Van ballingschap naar ballingschap: de overleden keizerin keert terug naar huis	17
2 Provinciale prinses zonder provincie: de kwestie Schleswig-Holstein	41
3 Prinses Wilhelm: 1881 tot 1888	59
4 Het keizerlijk huwelijk: vanaf 1888	81
5 Het netwerk van Auguste Viktoria!	109
6 Voorbeeldige moeder, huisvrouw en representante	133
7 De <i>Kirchenjuste</i> : een steunpilaar van de kerk	159
8 Keizerin Auguste Viktoria: liefdadigheid en vrouwenrechten	181
9 Tussen representatie en vrijetijdsbesteding	203
10 Toch een politieke keizerin	227
11 De noodlottige jaren van de keizerin: 1914 tot 1918	249
12 De nalatenschap van de keizerin	273
Noten	289
Chronologie	305
Bibliografie, bronnen en literatuur	311
Illustratieverantwoording	321
Dankwoord	327

Woord vooraf

EEN NIEUW LICHT OP AUGUSTE VIKTORIA

Huis Doorn staat bekend als de laatste verblijfplaats van de voormalige Duitse keizer Wilhelm II. Zijn ballingschap in ons land van 1918 tot 1941 is in Nederland niet onopgemerkt gebleven en er is over zijn aanwezigheid in ons land veel geschreven.

Zijn echtgenote, keizerin Auguste Viktoria, is in ons land minder bekend, mede omdat ze al tweeënhalf jaar na aankomst in Nederland overleed. Vanaf november 1918 bracht ze anderhalf jaar door op kasteel Amerongen, als gast van graaf Bentinck, daarna woonde ze tot haar overlijden in april 1921 in het voor het echtpaar ingerichte Huis Doorn. Dit huis houdt nu als museum de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog en het interbellum levend.

In Duitsland was Auguste Viktoria zeer bekend én geliefd. Dat bleek bij haar uitvaart, toen langs de route van de trein die haar lichaam vanuit Nederland naar Berlijn bracht, duizenden Duitse burgers stonden opgesteld die hun respect en afhankelijkheid jegens de voormalige vorstin uitten. Ze had zich haar gehele leven ingespannen om haar functie als keizerin zo goed mogelijk te vervullen: behalve dat ze voor haar eigen dochter en zes zonen zorgde, organiseerde ze op landelijk niveau zorg voor moeders en kinderen, bezocht ze gewonde soldaten en hield ze zich bezig met cultureel en kerkelijk opbouwwerk.

Uit deze nieuwe biografie van Auguste Viktoria, geschreven door dr. Alexandra von Ilseman, blijkt dat ze achter de schermen veel invloed had op de keizer. Haar coachende rol ten opzichte van haar man – die dat zeer goed kon gebruiken – is indirect van belang geweest voor de Duitse politiek. Zij belichaamde klassieke Pruisische waarden en keerde zich tegen de democratische geest die onder andere door toedoen van haar schoonmoeder Vicky aan het hof rondwaarde.

Museum Huis Doorn biedt een unieke herinnering aan de laatste levensfase van Auguste Viktoria en is daarmee een zeer tastbare getuige van haar persoonlijkheid. Om de kennis over Auguste Viktoria in het Nederlandse taalgebied te vergroten, heeft Museum Huis Doorn het mogelijk gemaakt dat de tekst in een Nederlandse vertaling kan verschijnen. Maar dit boek mag ook worden gezien als eerbetoon aan deze erudiete Duitse vrouw. Ze stond voor de moeilijke opgave om te leven als vorstin van een natie in bloei en neergang, als echtgenote van een omstreden autocraat, met veel tragiek in haar persoonlijke en familieleven, een sterk afnemende gezondheid en haar

einde in ballingschap. De roeping die zij voelde, bleef onveranderd. Dat maakt dat zij, hoezeer haar tijd ook verschilde van de onze, als toonbeeld van standvastigheid blijft voortleven.

Wij wensen dat dit boek door velen zal worden gelezen en dat zo de kennis van en het begrip voor de laatste Duitse keizerin zal groeien.

Doorn, zomer 2026

Herman Sietsma, directeur-bestuurder

Inleiding

*‘Keizerin Auguste Viktoria had een optimistische natuur.
Ze was vervuld van een standvastig, onwankelbaar geloof in
goddelijke hulp, die de vromen en de goeden niet in de steek laat,
zoals in zoveel prachtige psalmen wordt verkondigd.
Toen de kwade dagen aanbraken, hoopte en
geloofde ze tot het laatst.’¹*

In april 2021 was het honderd jaar geleden dat de laatste keizerin van Duitsland overleed. Dat was een gelegenheid om stil te staan bij het leven en werk van Auguste Viktoria. Prinses Auguste Viktoria van het Huis Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg was geboren op 22 oktober 1858 in Dolzig, in de Niederlausitz, en overleden op 11 april 1921 in ballingschap in Huis Doorn in Nederland. Ze was veertig jaar lang echtgenote van de laatste keizer, moeder van zeven kinderen, oprichtster en beschermvrouwe van een groot aantal liefdadigheidsorganisaties en ‘First Lady’ van het Duitse Rijk van 1888 tot 1918. Tijdens haar leven genoot ze een grote populariteit. Ze belichaamde het ideaal van een vrouw die haar rol perfect vervulde: als moeder in de familiekring die in het openbaar volledige toewijding aan haar man liet zien, maar ook als keizerin, als moeder van het land en als eerste representante (vertegenwoordigster) van Pruisen en Duitsland. Dit alles maakte dat de bevolking haar bewonderde, wat voor de rest van de keizerlijke familie niet gold.

Na haar overlijden kreeg ze nog een laatste keizerlijke hulde vanuit bijna alle lagen van de bevolking. Zo bleek opnieuw dat de laatste van de drie ‘Pruisische’ keizerinnen het populairst was. De eerste keizerin was de grootmoeder van Auguste Viktoria’s echtgenoot, Augusta, echtgenote van Wilhelm I, geboren als prinses van Sachsen-Weimar (1811–1890), aanvankelijk Pruisisch koningin en vanaf januari 1871 keizerin. Haar meest opvallende kwaliteit was haar goede opleiding – zelfs Goethe prees haar daarom. Ze was echter stijf en terughoudend en daardoor weinig bekend en geliefd bij de bevolking. De tweede keizerin was Augusta’s schoondochter Victoria, *Princess Royal* van Groot-Brittannië en Ierland (1840–1901), die op haar beurt de schoonmoeder van Auguste Viktoria werd. Ze stond bekend als politiek ambivalent. Als kroonprinses Vicky indoctrineerde ze haar echtgenoot, de toekomstige keizer Friedrich III. Als fervent tegenstander van Bismarck kwam ze nooit van het etiket ‘Engelse’ af; door het lot was ze slechts drie maanden keizerin. Auguste Viktoria

werd keizerin in 1888, op 29-jarige leeftijd. Haar relatieve vrijheid als ‘prinses Wilhelm’ was voorbij, en van de keizerinnen werd zij de langstzittende, met drie decennia in het ambt van *Landesmutter* of ‘moeder des vaderlands’, een rol die ze als geen van haar voorgangsters belichaamde. Met het einde van de monarchie was er geen keizerin om haar op te volgen. Ze is en blijft de laatste keizerin van Duitsland, en wel een zeer geliefde en vereerde keizerin, zoals blijkt uit de loftuigen tot ver na haar dood.

Keizerin Auguste Viktoria is in historische studies vaak verwaarloosd. Men vond haar een marginale figuur in het leven van haar echtgenoot, keizer Wilhelm II. Veel aandacht is er voor de analyse van het falen van de monarchie en natuurlijk voor de Eerste Wereldoorlog.² De plaats die de keizerin in veel studies innam, was vaak niet meer dan een voetnoot. Op het eerste gezicht was zij, echtgenote en moeder van zeven kinderen, waaronder zes zonen die als dynastiehouders konden worden beschouwd, oninteressant. Waarom was dat zo? Waarom was ze gereduceerd tot metgezel van een keizer en geen speler op het historische wereldtoneel? Vergeleken met de Oostenrijkse keizerin Elisabeth (‘Sissi’), de ‘Diana van de negentiende eeuw’, was Auguste Viktoria veel minder glamoureuze. Haar houding paste goed bij het puriteins sobere Pruisische hof. De prestigieuze glamour kwam pas met haar rol als keizerin, en ook omdat haar man Wilhelm II, in afwijking van sobere tradities, de nadruk legde op decorum en ceremonie en wel zes keer per dag van uniform wisselde. Het was belangrijk voor hem dat zijn echtgenote naar de buitenwereld glamour uitstraalde, en de wens van haar man was de wet voor Auguste Viktoria. In de loop van haar jaren als keizerin werd ze het mode-idool van haar tijd. De society-dames bewonderden en imiteerden haar statueske verschijning, benadrukt door een strak korset en lange parelkettingen die haar buste accentueerden. Van haar kapsel en kleding tot haar kaarsrechte houding vertegenwoordigde zij de pracht en praal en zelfpresentatie van de keizerlijke familie tot in de perfectie, en in deze representatie deed ze haar man eer aan, wat voor haar persoonlijk belangrijk was.

Maar diep van binnen bleef Auguste Viktoria een provinciale prinses. Zo werd ze althans gezien door de meeste biografen van Wilhelm II. Een persoonlijke ontwikkeling die iedereen doormaakt, werd haar ontzegd. Als gevolg hiervan werd de keizerin vaak omschreven als eendimensionaal, ‘aartsconservatief, onverdraagzaam en onintelligent’. Soms werd het iets vriendelijkere ‘zachtaardig, moederlijk, meegaand’ toegevoegd. De reden hiervoor was niet alleen dat ze in de schaduw van haar man stond, maar ook dat ze voor velen het ideale maar achterhaalde vrouwbeeld vertolkte dat stond voor de traditionele opvatting over de rol van mannen en vrouwen in de negentiende eeuw. Het is bovendien opvallend dat mannelijke historici haar in veel hardere bewoordingen omschreven dan hun vrouwelijke collega’s. Mannelijke biografen van keizer Wilhelm II noemen Auguste Viktoria ‘beperkt en achterlijk’ en geven haar slechts een zeer ondergeschikte rol in de geschiedenis: ‘Dona [Auguste Viktoria] was een simpel, fantasieloos persoon met weinig intellectuele interesses en weinig talenten.’³

Veel andere mannelijke historici namen deze opvattingen weer klakkeloos over. Welke ideeën of vooroordelen blijken uit hun uitspraken? Beoordelen vrouwelijke historici het leven van een vrouw vanuit een ander, meer gelaagd perspectief? Er zijn drie biografieën van Auguste Viktoria, geschreven door vrouwen.⁴ Ze geven weliswaar een meer gedifferentieerde kijk op de verschillende facetten van haar leven, maar het zijn wel klassieke biografieën. Deze traditie wordt hier bewust niet gevolgd. In plaats daarvan probeer ik te kijken naar de verschillende dimensies van het leven van deze vrouw met behulp van theorieën uit het moderne genderonderzoek. Dat neemt niet weg dat haar leven ingebed is in de wereld van het hofleven op de grens van de negentiende naar de twintigste eeuw.

Zelfs tijdens haar huwelijk met prins Wilhelm werd ze vergeleken met hét vrouwelijke icoon van Pruisische schoonheid: koningin Luise von Mecklenburg-Strelitz. In hoeverre de jonge bruid zich werkelijk met haar heeft gemeten, blijft onbeantwoord. Auguste Viktoria was veel meer dan de vrouw ‘aan zijn zijde van haar man’, wier doel in het leven de – in haar geval vier – K’s waren: ‘Kirche, Kinder, Kaiserhof und Karitas’ (kerk, kinderen, keizerlijk hof en liefdadigheid). Met name de vierde K (*Karitas*, liefdadigheid) zou haar belangrijkste erfenis worden. Haar liefdadigheid kwam voort uit haar diep moederlijke en zorgzame houding. Auguste Viktoria legde bijvoorbeeld de basis voor de moderne zuigelingenverzorging. Zowel de inrichting van herstellende instellingen voor moeders (kraamklinieken) als het idee om kleuterscholen, scholen en ziekenhuizen rond kerken te bouwen, is van haar afkomstig. Ze had een vooruitziende blik waar het welzijnswerk betrof en een groot sociaal gevoel. Hoewel ze zich verbonden voelde met het traditionele vrouwbeeld van de negentiende eeuw en dit persoonlijk belichaamde, werd ze een ‘vrouwenrechtenactiviste tegen wil en dank’ en versterkte ze de positie van vrouwen van haar eigen en de jongere generatie.

In de Berlijnse volksmond heette ze ‘Kirchenjuste’ (van kerkelijke Auguste); dat was een goede beschrijving van het kerkelijke steunprogramma van Auguste Viktoria. Haar ongelooflijke inzet voor moderne welzijnswerk en haar hulp voor ziekenhuisverzorging tijdens de oorlog waren gebaseerd op haar diep christelijke overtuigingen. Al in haar ouderlijk huis in Schleswig-Holstein werd speciale aandacht besteed aan de religieuze opvoeding. Maar het geloof betekende meer voor haar: het geloof droeg haar door de vele moeilijke momenten van haar leven. Ze was overtuigd van de goedheid van God en Zijn hulp en vertrouwde daarop, en ze was intensief betrokken bij de kerk. In zekere zin voelde ze zich Gods instrument, met de opdracht om Zijn boodschap uit te dragen. Daarom bevorderde keizerin Auguste Viktoria de bouw van protestantse gebedshuizen in Pruisen. De bouw van een ongelooflijk aantal kerken in stedelijke gebieden was te danken aan haar inzet. Het doel was om het industriële proletariaat dat hier woonde een geestelijk thuis te bieden tegen de ‘morele verwaarlozing’. Auguste Viktoria had vooral vrouwelijke arbeiders op het oog. In haar overtuiging was het bezwaarlijk dat vrouwen überhaupt buitenshuis moesten werken.

Keizer en keizerin waren verenigd in hun christelijke overtuiging, wat bleek uit hun beider interesse om kerken in Pruisen te stichten.

Critici reduceerden keizerin Auguste Viktoria tot haar antiliberaal, Duits-nationalistische en monarchistische standpunten. Ze was een kind van haar tijd en haar afkomst. Het vermogen om politiek te analyseren werd niet gestimuleerd in de opvoeding van prinsessen die in het midden van de negentiende eeuw werden geboren en vervolgens binnen dynastieke families trouwden. Wat vaak wordt vergeten als het gaat om Auguste Viktoria was de ontwikkeling die ze doormaakte in de veertig jaar van haar huwelijk en de dertig jaar als keizerin. Vroege historici, die zich over het algemeen concentreerden op het leven en werk van keizer Wilhelm II, kenden de keizerin geen eigen politieke opvattingen toe. Evenmin erkenden ze dat Auguste Viktoria ook maar een kleine politieke rol kon spelen in het leven van haar man. Die ideeën zijn inmiddels duidelijk veranderd. Erkend wordt dat Auguste Viktoria zeker politiek aanwezig was, in ieder geval in de laatste jaren van de monarchie; vaak met enige tegenzin en met een gedeeltelijke schuld aan de val van de Pruisische dynastie. Bij zorgvuldige lezing hebben de bronnen dit altijd al verteld. Als de herinneringen, memoires, brieven en dagboek aantekeningen uit de persoonlijke omgeving van keizer Wilhelm II – politici, adviseurs en officieren – worden geraadpleegd, valt te lezen hoezeer en in welke vorm Auguste Viktoria betrokken was. Ze greep steeds meer in omdat ze dat nodig vond. Ten eerste als beschermer van haar man, wiens zwakke zenuwen en moeite met lange-termijnbeslissingen op het gebied van binnenlands en buitenlands beleid ze kende. Ten tweede als ‘dynastieke moeder’ die geloofde in de genade van God en die zich verantwoordelijk voelde voor de monarchistische traditie. In contemporaine bronnen werd ze daarom soms beschreven als ‘de enige man’ in het keizerlijke huis. Zoals veel van haar activiteiten werd Auguste Viktoria’s politieke betrokkenheid gevoed door haar beschermende instincten en haar moederlijkheid. Ze komen aan bod in hoofdstuk 10 ‘Toch een politieke keizerin’.

De Pruisische grondwet kende de echtgenote van een vorst geen grondwettelijke rol toe. Dat was de theorie, maar uiteraard nam de keizerin deel aan het leven van haar man en zijn functie als keizer van het Duitse Rijk. Daar kon ze niet omheen. Bovendien beïnvloeden echtparen, vooral wanneer ze al zo lang getrouwd zijn als het keizerspaar, elkaar sterk. Hoe meer de keizer zich in het buitenlandse en binnenlandse politieke vagevuur bevond (vaak door zijn eigen schuld), hoe meer zijn vrouw de rol van politiek adviseur op zich nam. Ze probeerde hem te steunen, adviseerde over persoonlijke politiek en trad vaak op als een soort Cerberus die haar overbelaste echtgenoot beschermde. Kanselier von Bülow beschreef haar in zijn memoires: ‘Ze hield de keizer overeind, gaf hem moed wanneer hij gemakkelijk heen en weer zwalkte tussen angst en hoop.’⁵

Het was niet alleen de keizer die door zijn karakter heen en weer zwalkte, maar ook, strikt genomen, het Wilhelminische tijdperk – duidelijk zichtbaar tijdens het bewind van Wilhelm II vanaf de jaren 1890. De naderende eeuwwisseling wierp haar

schaduw vooruit. Andere landen irriteerden zich aan de sterk geïndustrialiseerde natie met expansionistische aspiraties. Tegelijkertijd werden patriottisme en overdreven militarisme de norm binnen het rijk. Een verandering van regeringsvorm, met een toegenomen verlangen naar burgerparticipatie, lag in het verschiet, maar deze wensen werden vooralsnog niet gehonoreerd. Onopgeloste sociale kwesties werden het brandpunt van sociale onrust. Ze konden niet langer worden gepacificeerd met betuttelende liefdadigheid. In dezelfde mate waarin de bevolking zich meer rechten wenste, werd de keizerlijke regering ongemakkelijker. De tegenstrijdige belangen in het keizerrijk veroorzaakten interne onrust voor iedereen, leidden tot een zeer ‘nerveuze samenleving’ met het keizerlijk paar aan het hoofd.

Het leven van de laatste keizerin van Duitsland was typerend voor haar generatie, en atypisch voor haar lot. Deze publicatie wil dit in vele facetten laten zien. Toen keizerin Auguste Viktoria op 62-jarige leeftijd in ballingschap in Doorn overleed, schreven tijdgenoten vol eerbied: ‘Eindelijk is de arme keizerin verlost! Ik herinner me haar met grote eerbied. Ze was een goede vrouw en haar intellect steeg ver boven de massa uit.’⁶

Dit oordeel over een intelligente vrouw staat lijnrecht tegenover het intellectuele en christelijke eenrichtingsverkeer waarin Auguste Viktoria zich haar hele leven zou hebben bevonden. Bovendien wordt haar naam vaak geassocieerd met slachtofferchap, wat in zekere zin te rechtvaardigen is, al is de vergelijking met koningin Luise in deze context enigszins misleidend. Geboren en opgegroeid in ballingschap, hoorde de jonge Auguste Viktoria voortdurend het verhaal van het politieke onrecht dat haar grootvader en uiteindelijk haar vader de troon had gekost. De ironie van de geschiedenis gaf haar de troonopvolger van het Pruisische koningshuis als echtgenoot, de afstammeling van de dynastie wiens expansiedrang had geleid tot het verlies van de Augustenburgse aanspraken – trouwens met medewerking van de ijzeren kanselier Bismarck.

Zoals de meeste dynastieke huwelijken in het midden van de negentiende eeuw was het huwelijk ‘niet in de hemel gemaakt’, maar bekokstofd door ouders en familieleden, of om het eleganter te zeggen: gearrangeerd. Auguste Viktoria’s peettantes waren de eerste keizerin (Augusta) en de tweede keizerin (Vicky). Haar vader, een studievriend van de toekomstige keizer Frederik III en zijn vrouw, propageerden het idee van een huwelijk binnen de familie, in de hoop dat beide partijen er beter van zouden worden. Prins Wilhelm moest zo snel mogelijk in een geschikt huwelijk belanden. En Auguste Viktoria, een prinses met een kleine bruidsschat uit een huis dat niet langer regeerde, had de taak om veel kinderen te baren (wat ze deed) en politiek het liberaal-constitutionele schild van haar Engelse schoonmoeder hoog te houden. Voor de jonge prinses was er maar één halfgod en zijn naam was ‘Wilhelm’. Ze deed alles voor hem en hij genoot van haar aandacht omdat die een aangename afwisseling was van de constante kritiek van zijn veeleisende moeder. Het ‘keizerlijk huwelijk’ kan over het algemeen als een succes worden beschouwd, met al zijn ups en downs

gedurende veertig jaren. Zoals elk langdurig huwelijk, werd ook dit huwelijk gekenmerkt door crises, meningsverschillen en uitdagingen. De onvoorwaardelijke liefde van Auguste Viktoria voor haar man en haar familie, gekoppeld aan een ongelooflijke discipline en moederlijke zorg, was zeker de sleutel tot het succes.

Voor de jonge ‘provinciale prinses’, die als gezegd uit een streng en zeer ceremonieel Pruisisch hof kwam, was het aanvankelijk niet gemakkelijk. Ze had geen macht in huis en kreeg weinig steun om in haar nieuwe rol te groeien. Tot medio 1888 kwam ‘prinses Wilhelm’ steeds op de tweede plaats. Dit maakt het des te interessanter uit te zoeken welke ‘netwerken’ Auguste Viktoria meebracht of opbouwde tijdens haar leven. Netwerken zijn en waren belangrijk voor het leven van een succesvolle vrouw. Auguste Viktoria’s netwerk was klein en omvatte niet veel mensen, in feite alleen familieleden met wie ze close was, een jeugdvriend en zeer gewaardeerde medewerkers aan haar hof op wie ze vertrouwde. Door haar karakter en haar hoge rang kon ze geen vertrouwelingen buiten haar eigen familie vinden. Behalve haar man en kinderen was haar iets jongere zus Caroline Mathilde (Calma) haar naaste referentiepunt. Auguste Viktoria wisselde haar hele leven bijna dagelijks brieven met haar uit. Meer dan tweeduizend van deze brieven worden nog steeds bewaard in het archief van *Schloss Glücksburg*.⁷

Auguste Viktoria’s leven draaide om haar familie, haar man en kinderen. Het wel en wee van haar gezin stond centraal. Bij haar rol van ‘voorbeeldige moeder, gewetensvolle huisvrouw en representante van het hof’ hoorde haar toewijding aan haar land. Zoals geen van de Pruisische koninginnen (en Duitse keizerinnen) voor haar, zette ze zich in voor welzijnsprojecten. Dankzij haar zijn meer dan zestig kerken in en rond Berlijn gebouwd. De kerkgebouwen zelf waren niet bijzonder, maar wel het feit dat deze gebouwen sociale centra werden. Centra waarin vooral vrouwen en kinderen nieuwe perspectieven kregen.

Het invloedrijkste project, dat Auguste Viktoria waarschijnlijk niet omwille van vrouwenrechten, maar om liefdadigheidsredenen lanceerde, is ‘Liefdadigheid en vrouwenrechten’. De keizerin was zich bewust van de armoede en de sociale ontberingen van Berlijnse arbeidersgezinnen, vooral van vrouwen en kinderen, die vanaf de jaren 1870 de last droegen van de (verlate) Duitse industrialisatie. Het betrof werkende moeders, verwaarloosde kinderen, een zeer hoge kindersterfte en alle narigheid van dien. De conservatieve, traditionele keizerin, als voorbeeldig vrouwelijk ‘rolmodel’ van de negentiende eeuw, erkende dat de situatie van vrouwen aan het veranderen was. Dankzij haar werd het onderwijs voor vrouwen veranderd, meisjes konden een middelbareschooldiploma halen en daarna naar de universiteit. Dit was een enorme sprong voorwaarts in de emancipatie van vrouwen – een emancipatie die begon op de traditionele ‘vrouwelijke gebieden’ van zorg en verpleging, met vrouwelijke leerkrachten en verpleegkundigen.

Het jaar 1914 was voor veel families het begin van het einde. ‘De noodlottige jaren van de keizerin’ hadden te maken met de ellende van de oorlog, die de keizerin met

eindeloze persoonlijke toewijding probeerde te verlichten. Wat betreft de slachtoffers van de oorlog, de doden en gewonden en de hongersnood onder de bevolking, zag ze een politiek-militaire tsunami op zich afkomen. Tegelijkertijd waren haar zes zonen onder de wapenen en had haar man emotionele steun nodig op zijn respectievelijke hoofdkwartieren. De gezondheid van de keizerin, die leed aan een steeds ernstiger wordende hartkwaal, was slecht. De oorlog kon niet gewonnen worden, het 'thuisfront' munitie en 'haar dynastie' moest aftreden. De laatste Duitse keizerin was begin zestig toen ze in ballingschap stierf. Ze was nog niet vergeten door haar generatie, waarvan de begrafenisdienst in Potsdam op een donkere, mistige aprildag in 1921 getuigde.

110 Populaire ansichtkaart met een afbeelding van de keizerin naar een schilderij door Arthur Fischer. Hier draagt de keizerin de broche van het Rode Kruis.

Keizerin Auguste Viktoria: liefdadigheid en vrouwenrechten

‘Weer een man!’

AUGUSTE VIKTORIA IN 1913

Toen keizerin Auguste Viktoria in Nederland overleed, waren de in memoriams minder gewijd aan de eerste dame van het keizerrijk en de representatie van haar rol, dan aan de grote sociale portefeuille die haar nalatenschap was:

‘Alle pracht en praal daalde op haar neer, maar zij bleef in haar eenvoudige waardigheid altijd de vriendelijke, moederlijke, vrome Duitse vrouw die niet wilde schitteren maar helpen, die niet wilde heersen maar dienen. Haar warme hart ging uit naar de behoeftigen, de kleintjes, de armsten.’³²⁹

Als vandaag de dag de vraag wordt gesteld wat de moderne *Säuglingspflege*, het *Müttergenesungswerk* en de *Bahnhofsmision* met elkaar verbindt, is het antwoord verrassend: de laatste keizerin van Duitsland, Auguste Viktoria, die fungeerde als inspiratiebron, denktank en beschermvrouwe. Veel van de liefdadigheidsinstellingen – ze zou er zo’n 143 hebben gesponsord – die we vandaag de dag nog steeds kennen, danken hun bestaan aan haar initiatief. Veel van haar ideeën over welzijn werden verspreid en nagevolgd in de provincies van het rijk, zelfs in het buitenland. Het *Müttergenesungswerk* werd in 1950 officieel opgericht door de vrouw van bondspresident Heuss, Elly Heuss-Knapp.³³⁰ In de vorm waarin het nu nog bestaat, biedt het overwerkte moeders en hun kinderen een broodnodige vakantie. De echte drijvende kracht was de traditioneel conservatieve keizerin, die al in haar tijd steeds moderner werd waar het vrouwenrechten en de steun aan vrouwen betrof. Hulp voor achtergestelde vrouwen, sociale rechtvaardigheid en het opkomen voor vrouwenrechten vormden een verbond waar Auguste Viktoria voorzitter van was. Dit werd gesymboliseerd door de *Müttererholung*, de voorloper van het huidige *Müttergenesungswerk*. In het keizerrijk moesten veel vrouwen uit de arbeidersklasse thuis hard werken om zichzelf en hun gezin te onderhouden. Hierdoor werden ze vaak het slachtoffer van financiële uitbuiting. Veel van deze thuiswerkende vrouwen – een

111 Identiteitskaart van de *Frauenhülfe*. De vrouwenhulporganisatie viel onder de Evangelische Kerkbouwvereniging.

AUGUSTE VIKTORIA, de vrouw van de Duitse keizer Wilhelm II, overleed in april 1921 in Doorn en werd onder grote belangstelling in Potsdam begraven. Haar overlijden betekende het definitieve einde van de monarchie in Duitsland.

Keizerin Auguste Viktoria (1858-1921) genoot grote populariteit onder de bevolking. Als moeder van zeven kinderen was zij de 'Landesmutter' bij uitstek. Ze stichtte veel sociale instellingen, waarvan sommige nog steeds bestaan. Ze zette zich speciaal in voor onderwijs voor meisjes en vrouwen en voor de bouw van kerken, waaromheen zorgcentra ontstonden met kinderdagverblijven en consultatiebureaus.

In deze boeiende biografie komt ook een minder bekende kant van Auguste Viktoria naar voren: de invloed die zij had op politieke kwesties en intriges waarin haar echtgenoot verstrikt raakte. Via het vrouwelijke perspectief krijgen we een goed beeld van de laatste periode van het 'ondergaande rijk' met zijn politieke en sociale veranderingen. Haar laatste jaren bracht Auguste Viktoria in ballingschap door, allereerst op Kasteel Amerongen en later in Huis Doorn.

Dr. Alexandra von Ilseman studeerde geschiedenis, politieke wetenschappen en sociologie. Na een aantal jaren in Azië aan universiteiten les te hebben gegeven, publiceert ze nu boeken over de Duitse geschiedenis. Dit boek over de laatste keizerin van Duitsland is haar eerste biografie.

